

Biskop Gunnerus og den botaniske hagen hans på Berg

Av Ragnhild Lande og Thyra Solem

Gunnerus og naturvitenskapen

Johan Ernst Gunnerus må anses som grunnleggeren av naturforskningen i Norge. Han var født i Christiania i 1718. I 1737 dro han til København for å studere og etter hvert videre ut i Europa, hvor han studerte ikke bare teologi og filosofi, men også mange andre fag. I denne perioden knyttet han kontakt med en rekke av datidens mest fremstående vitenskapsmenn. Etter få år som professor i teologi ved Københavns universitet, ble han i 1758 utnevnt til biskop i Trondhjems stift, som frem til 1803 også omfattet Nordlandene og Finnmark.

Da Gunnerus kom til Trondheim, oppdaget han at her dyrket man både vitenskapelige og litterære interesser. Rektor på Latinskolen, Gerhard Schøning, og etatsråd Peder Fredrik Suhm som var historiker, dannet kjernen i miljøet, men det fantes også andre lærde menn, som f.eks stadsfysikus Robert Stephan Henrici som var doktor i medisin og ivrig naturforsker og den første foreleser i naturlære, sannsynligvis ikke bare på Latinskolen i Trondhjem, men også i Norge. Den danske botanikeren G. O. Oeder som oppholdt seg i Trondheim i

1758-1759 mens han arbeidet med Flora Danica, ble også en viktig læremester og inspirator for Gunnerus. Gunnerus ble en ivrig naturforsker, uten at det gikk ut over hans faste forankring i den kristne tro og hans geistlige virke.

Det første han gjorde da han kom til Trondheim, var å utarbeide og få trykket et 40 siders hyrdebrev til stiftets prester. Det innledes med en formaning til prestene om troskap i sin gjerning, og inneholder en imponerende liste over det geistlige i stiftet hadde publisert tidligere, eksempelvis prekensamlinger og likprekener, og avsluttes med en oppfordring til prestene om å være et forbilde i sine menigheter. At han interesserte seg for naturvitenskapene, ser vi i den omarbeidede utgaven av hyrdebrevet som han utga på tysk året etter, i 1759, hvor han oppmuntrer prestene til å interessere seg for naturvitenskapene. Her lanserer også Gunnerus planer om å opprette et lærd selskap.

Gunnerus kom med initiativ, evne og vilje til å forene og organisere, og allerede i 1760 ble Det Trondhjemske Selskab etablert med Gunnerus som drivende kraft. Han ville nok vise at vi i Norge var like opplyste som i andre land i Europa. Selskapet ble organisert med bibliotek og "Naturaliekabinet". I 1767 fikk det

statuttene sine konfirmert av Kongen og skiftet navn til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Under tiden i Trondheim ble Gunnerus mer og mer interessert i naturvitenskap, noe også visitasreisene hans bærer preg av. Gunnerus hadde aldri vært prest, og vi vet lite om hvordan han la sine prekener an. Derimot vet vi mye om hans naturstudier, for hele 34 avhandlinger av Gunnerus, de fleste om zoologi og botanikk, ble publisert i Videnskabselskabets Skrifter. Hovedarbeidet hans ble *Flora Norvegica* med beskrivelse 1118 forskjellige arter. Det siste bindet i to-bindsverket utkom etter hans død.

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab knyttet etter hvert til seg mange utenlandske forskere som medlemmer. Det mest kjente utenlandske medlemmet er nok den kjente svenske botanikeren Carl von Linné, som ble en god venn av Gunnerus, uten at de noen gang møttes. Gunnerus sendte studenter til Linné i Uppsala, og Linné skriver at han gjerne skulle vært med Gunnerus på hans visitasreiser for sammen med han å studere dyre- og plantelivet.

Gunnerus og Berg

Da Gunnerus kom til Trondheim, flyttet han inn i bygården hvor hans forgjenger, Frederik Nannestad (1693-1774) hadde bodd. Gunnerus var ugift, men hadde søstera si, Stine Brohier, og hennes to døtre med til Trondheim. Som sogneprest i Strinda hadde biskopen krav på en prestegård, og det var Berg, gnr. 59

bnr. 1 (i dag Jonsvannsvegen 45) som ble brukt som prestegård for Strinda sogn. Gunnerus benyttet seg av dette, og flyttet til Berg omkring årsskiftet 1759/60. Tidligere samme år gikk han i gang med å bygge opp gården som i flere generasjoner hadde ligget nede. Han fikk allmuen i Strinda til å bekoste de husene på Berg som de etter loven var forpliktet til å holde på en prestegård. For egen regning oppførte han også en rekke hus, plantet en gårdsallé og begynte å anlegge en botanisk hage til ”*almindelig Nytte*”.

I 1763 søkte Gunnerus kongen om å få kjøpe Berg. Han skriver at han hadde investert over 3000 riksdaler i nye bygninger, ”*ikke at regne de store Omkostninger som ere anvendte paa Jordens Forbedring, Ager, Eng og Rydning*”, og at det var ”*Landmænds oppmuntring*” som hadde fått han til å sette i gang dette arbeidet. Med så store utgifter som han personlig hadde hatt, kunne han ikke regne med å få igjen en brøkdel av investeringene sine fra den som kom etter han. Om Berg ble solgt, ville bispestolen likevel ha avlsgårder nær byen som tilhørte embedet, for eksempel Blussuvoll, Bromstad og Havstein. Eiendommen, slik den var da Gunnerus overtok den, var taksert til 800 riksdaler, og det var Gunnerus villig til å betale.

I brev til Otto Thott i Kanselliet og Hans von Ahlefeldt i Rentekammeret skrev han at dersom han ikke ble sikret eiendomsretten til Berg, ville han ikke ha råd

til å fortsette påkostningene. Han framhevet særlig den botaniske hagen, ”som jeg smigrer mig til vil blive Norge til Honeur og Nytte.” Han hadde store utgifter: ”unge fattige Venner at forsørge og koster desuden aarlig nogle 100 rdlr. paa mine Naturalie Samlinger, hvilke bliver efter Haanden i vore Trondhiemske Actis publico bekjendt, ei at melde om min Flora Norwegica, hvoraf jeg tænker til Sommeren at utgive det Iste Stk, som vil koste mig noget anseeligt, og det er enhver bekjent, jeg var i Giæld da jeg kom til Trondiem”.

Gunnerus fikk ikke kjøpe gården. Det dempet nok hans interesse for videre odlingsarbeid, og 3 år etter avslaget kjøpte han et stort gårdskompleks i byen, på tomte der Britannia hotell ligger (Dronningens gt. 5). Den 26. januar 1767 meddelte han fogden i Strinda at han hadde flyttet til byen. Det ble for tungvint med bispebolig ”en halv Fjerdings vei udenfor byen. - - - Hvor ondt jeg ved denne Leylighed lider, er neppe troeligt, som maa hver Dag reyse til og fra Byen og det ofte i Veyr, da ingen anden vover sig at komme til Berg”.

I 1764 kom Peter Daniel Baade (1737–1823) tilbake til Trondheim. Han hadde gått på Latinskolen (Katedralskolen), var utdannet teolog og hadde studert jus i København. Han ble amanuensis hos Gunnerus, og kom med i arbeidet med å reorganisere Vitenskapsselskapet. Det var han som lagde utkast til nye statutter, og i 1767 ble han utnevnt til Selska-

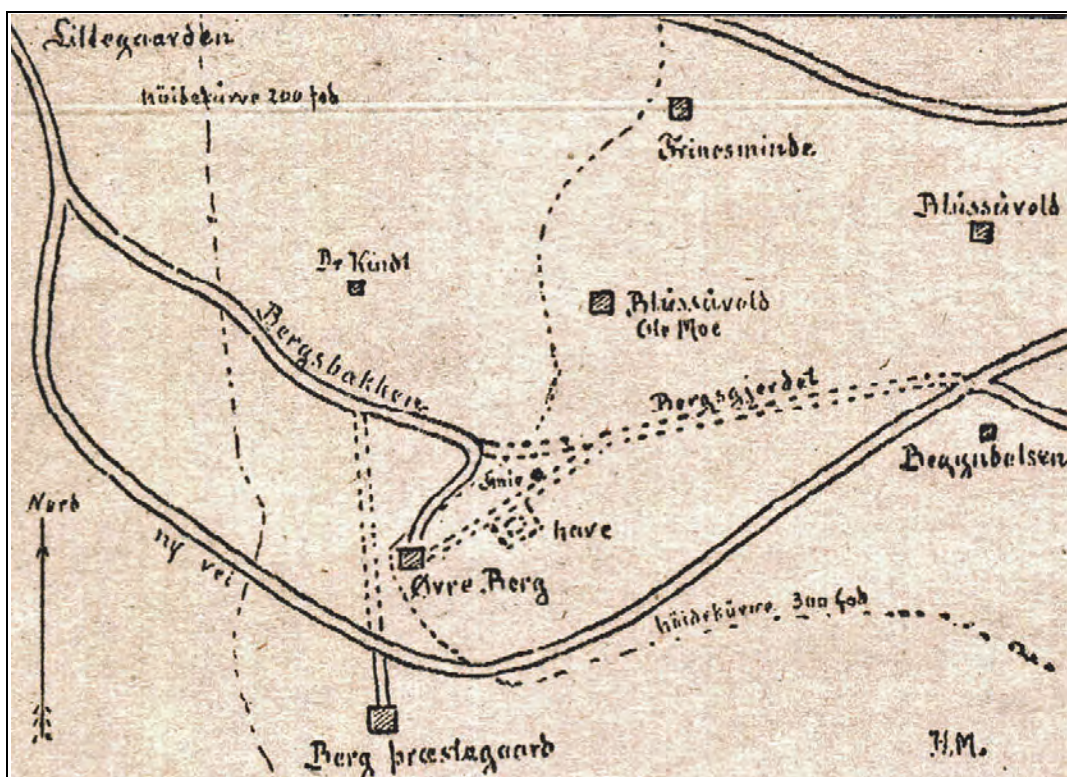
pets første bibliotekar. Hans opphold i Trondheim ble ikke langt, for i 1768 ble han kalt til sogneprest i Danmark. Han kom tilbake til Norge i 1784 og endte som prost over Sunnmøre. Det er mulig han fikk interessen for naturfagene hos Gunnerus, for på Sunnmøre ble han en foregangsmann i gårdsbruk og hagestell og var lenge formann i “Søndmøre Landhusholdningsselskab” (Norges første). I 1811 fikk han Dannebrogordenen og i 1819 Nordstjerneordenen.

I Trondheim var han nok ikke bare opp-tatt av jus og litteratur, for i 1768 utga han “Trondhiemske Have-Planter”, trykt i Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter nr. 4. Det er denne artikkelen som gjør at vi vet mye om hva Gunnerus hadde i hagen sin på Berg.

Gunnerus` hage på Berg

Den botaniske hagen på Berg var ikke plassert i umiddelbar tilknytning til prydghagen som utgjorde selve prestegårdshagen. Med Baades planteliste fra 1768 som referanse, vet vi mye om hva Gunnerus hadde i hagen sin. Baade nevner 129 arter fra Berg. Det går ikke umiddelbart fram av denne listen hva som var prydplanter i prestegårdshagen, og hva som inngikk i den botaniske hagen, men det er ikke sikkert et slikt skille er nødvendig. Vi kan i alle fall ikke ta med alle plantene her og nøyer oss med noen glimt.

Mange av plantene er uvanlige i prydha-gesammenheng, det er ellers en blan-

Biskop Gunnerus' hage på Berg.

23. juli 1921 hadde Dagsposten en artikkel med tittel: Biskop Gunnerus' have på Berg. Et barndomsminde. Artikkelen var skrevet av Henrik Mathiesen.

Henrik Mathiesen var født på Berg prestegård 9. juli 1847 (død 1927). Foreldrene forpaktet da prestegården, men kjøpte senere gården Søndre Loholt. Mathiesen ble forretningsmann, forfatter og illustratør og var også politisk engasjert som radikal venstremann. Spesielt kjent og populær ble han som historiker og var ei drivkraft i kulturminnevernet.

Artikkelen tar for seg Gunnerus og Berg, og Mathiesen skriver: *Den interesserte naturven lot også innhegne et stort og bekvemt stykke jord til botanisk have, som han "smigrer sig med i sin tid vil blive Norge til honør og nytte"*.

Artikkelen har undertittel: Et barndomsminde og Mathiesen forteller at han feiret 5-årsdagen sin i hagen, dvs. den 9. juli 1852. *Jeg mindes at min særdeles gode ven Olaf Peter Moe var mellom gjesterne paa den store dag, og at mor trakterte chokolade...* Det som gjør artikkelen interessant er at Mathiesen har laget en kartskisse og beskriver hvor hagen lå: *Dengang gikk Opstrind-veien ret op den bratte Bergsbakke og fortsatte indover Bergsjordet (Bergsjale) til Eberg – saa kaldtes det nuværende Heim. Fra Øvre Berg gikk en gaardsvei op til Bergsjordet, og ved denne lå haven (se kartridset). Stedet var øiensynlig valgt med omhu; her er gaardens bedste jord og beliggenhet, midt i en heldning mot syd. Jeg husker at der var store trær og græsplæner og blomsterrabatter mellom grusede ganger.* Mathiesen slutter artikkelen med at grunnen til at han har skrevet artikkelen er at man ikke skal være i tvil om hvor biskop Gunnerus' berømmelige botaniske have lå.

Området ved Berg prestegård (1) i 1936. I forgrunnen: NTH. Vi ser Øvre Berg (2), Berg skole (3) og Eberg (4). Hagen til Gunnerus var i området (5). Utsnitt av flyfoto tatt av Widerøes Flyveselskap. Kopi fra Universitetsbiblioteket i Trondheim.

ding av grønnsak- og krydderplanter, medisinplanter, giftplanter og samlinger av enkelte planteslekter for å vise fram et mangfold som også inkluderte planter som nok var rariteter. Erteplantefamilien var rikelig representert med flere slekter og arter (29), og fra nellikfamilien er nevnt hele 9 smeller!

Gunnerus initierte bl. a. forsøksdyrking av mais og sibirsk bokhvete (som nå har det litt stusselige navnet ugrasbokhvete). Hvitsennep, sareptasennep, forskolm og skorsonerrot hørte kanskje også til eksperimentene. Gullregn er nevnt bare for Berg, det samme er ekte

kastanje. Den måtte tas inn om vinteren (vi skriver ekte for ikke å blande sammen med hestekastanje). Linderose og trepoppelrose er ikke, som navnene kan antyde, roser, men hører til i malvefamilien, begge finnes forvillet i Norge i dag, så de er nok tøffere.

Loppekjempe og flikkjempe er ikke akkurat pryddplanter, den første brukt medisinsk som mageregulerende middel og den andre kunne brukes i salat. Nære slektninger av disse er f. eks. groblad. Av medisinplanter kan nevnes mesterrot og legesteinfrø. Begge er fra gammelt

av nærmest universallegemidler, men som droger i vår tid er de reseptbelagt!

Giftplanter var selvfølgelig representert i den botaniske hagen: en bulmeurt som ligner den man finner vill i Norge, kermesbær og belladonnaurt. Det var damer som brukte belladonnaurten («vakker kvinne»), en av virkningene var nemlig utvidelse av pupillene så øynene virket mørke. Skal vi kalle det risikosminke? (Det kommer nesten i samme klasse som å innta arsenikk for å få klar hud – ikke akkurat å anbefale, siden det lett ble dødelig dose!).

I tillegg til bondetobakk og virginia-tobakk fantes en av de velduftende artene i slekten. Bondetobakk hadde sådd seg grundig på Berg og var vanskelig å utrydde! De som husker krigen, er kanskje kjent med den oppblomstringen av tobakkdyrkingen som skjedde i Norge da – «Heimavla».

Prydgress var representert med bleikhengeaks og storhjertegress, mens det staselige båndgresset er nevnt bare fra Grilstad gård.

Det må ha vært et riktig kupp for Gunnerus å kunne fremvise «Ametystblume» (i mangel av norsk navn), den ble nemlig beskrevet av Linné i 1753 og var ganske ny for vitenskapen.

“Brennende kjærlighet” har stor prydderdi med sine knallrøde blomster, likeså kinalykt/jødekirsebær som stadig er

“Brennende kjærlighet” er helt brennende rød!
Foto: Thyra Solem.

en florists drøm i buketter. I slike buketter dukker også hareøre opp, den er nevnt fra Berg

I tillegg til fargereseda, var det også hagereseda på Berg. Den dufter nydelig, selv noen få blomster fyller hagen med duft, men planten er litt uanselig, og det virker som den nå er nesten glemt i hagesammenheng.

Hampnesle og romersk nesle fikk plass i hagen både på Berg og Stene mens utenfor truet brennesle!

Christian Gartner beklager seg i sin hagebok fra 1694 over at den svært giftige storhjelme er så vanlig i hagene. Denne er ikke nevnt for Berg som derimot oppviser hageridderspore og kinaridderspore i samme plantefamilie (soleiefamilien). Disse er også giftige!

Planter Baade nevner i sin artikkel

Abrodd - <i>Artemisia abrotanum</i>	Kinaridderspore - <i>Delphinium grandiflorum</i>
Akeleie - <i>Aquilegia vulgaris</i>	Kjempeslirekne - <i>Fallopia sachalinensis</i>
Ametystblume - <i>Amethystea caerulea</i>	Klinte - <i>Agrostemma githago</i>
Aurikkel - <i>Primula auricula</i>	Kornvalmue - <i>Papaver rhoeas</i>
Belladonnaurt - <i>Atropa belladonna</i>	Krusreinfann - <i>Tanacetum vulgare f. crispata</i>
Bleikhengeaks - <i>Melica altissima</i>	Legesteinfrø - <i>Melilotus officinalis</i>
Bokhvete - <i>Fagopyrum esculentum</i>	Linderose - <i>Abutilon theoprasti</i>
Bondetobakk - <i>Nicotiana rustica</i>	Loppekjempe - <i>Plantago psyllium</i>
Brennende kjærlighet - <i>Lychnis calchedonia</i>	Mesterrot - <i>Peucedanum ostruthium</i>
Bulmeurt - <i>Hyoscyamus niger</i>	Mirakelblom - <i>Mirabilis jalapa</i>
Busknellik - <i>Dianthus barbatus</i>	Nattlys - <i>Oenothera biennis</i>
Buttaks - <i>Sanguisorba obtusum</i>	Opiumsvalmue - <i>Papaver somniferum</i>
Båndgress - <i>Phalaris arundinacea var. picta</i>	Parkslirekne - <i>Fallopia japonica</i>
Duppsoleie - <i>Ranunculus aconitifolius flore-pleno</i>	Pepperrot - <i>Armoracia rusticana</i>
Fargereseada - <i>Reseda luteola</i>	Prydtobakk - <i>Nicotiana paniculata</i>
Flikkjempe - <i>Plantago coronopus</i>	Påskelilje - <i>Narcissus pseudonarcissus</i>
Fløyelsblomst - <i>Tagetes patula</i>	Reveamarant - <i>Amaranthus caudatus</i>
Forskolm - <i>Lathyrus sativus</i>	Ringblomst - <i>Calendula officinalis</i>
Gullkrage - <i>Glebionis segetum</i>	Romersk nesle - <i>Urtica pilulifera</i>
Gullregn - <i>Laburnum anagyroides</i>	Sareptasennep - <i>Brassica juncea</i>
Gullris - <i>Solidago canadensis</i>	Skorsonerrot - <i>Scorzonera hispanica</i>
Hagereseada - <i>Reseda odorata</i>	Smelle - <i>Silene-arter</i>
Hageridderspore - <i>Delphinium elatum</i>	Stor kystfrøstjerne - <i>Thalictrum minus ssp. minus</i>
Hamp - <i>Cannabis sativa</i>	Storhjel/Venusvogn - <i>Aconitum napellus</i>
Hampnesle - <i>Urtica cannabina</i>	Storhertegress - <i>Briza maxima</i>
Hanekam - <i>Celosia cristata</i>	Sølvblad - <i>Senecio cineraria</i>
Hareøre - <i>Bupleurum rotundifolium</i>	Toppslirekne - <i>Aconogonum divaricatum</i>
Hestekastanje - <i>Aesculus hippocastanum</i>	Trepoppelrose - <i>Lavatera arborea</i>
Hvitsennep - <i>Sinapis alba</i>	Ugrasbokhvete - <i>Fagopyrum tataricum</i>
Hybridslirekne - <i>Fallopia x bohémica</i>	Vaid - <i>Isatis tinctoria</i>
Kastanje - <i>Castanea sativa</i>	Venusspeil - <i>Legouisia speculum-veneris</i>
Kermesbær - <i>Phytolacca americana</i>	Vinrute - <i>Ruta graveolens</i>
Kinalykt/jødekirsebær - <i>Physalis alkekengi</i>	Virginiatobakk - <i>Nicotiana tabacum</i>
	Våradonis - <i>Adonis vernalis</i>

Mirakelblom åpner blomstene sine på kvelden, det samme gjør nattlys. Prydbruken kan ha vært noe begrenset med de lyse sommernetene her nord, skjønt av egen erfaring er det stemningsfylt å se nattlysblomstene folde seg ut ca. kl 21.00. Mirakelblom må ha vært et ganske spesielt innslag i hagen. Den har knoller som må tas inn om vinteren, og dagens plantekataloger fører den stundom opp som nyhet!

Baade nevner to frøstjernearter for både Berg og Stene, det er rimelig å tro at den ene er stor kystfrøstjerne. Det lette og luftige bladverk er flott som pyntegrønt i buketter (jeg - Thyra Solem - steller pent med min oldemors rot av denne).

Sølvblad, som i dag er en meget vanlig plante i krukker, border i bed og på kirkegårder - enten alene eller sammen med Erica, er ikke nevnt i Gartners bok, så den var antagelig en nyhet da Gunnerus anla sin hage.

Buttaks og toppslirekne i Gunnerus' hage er også ganske uvanlige pryddplanter i våre dager, skjønt buttaks (som knapt nok ble registrert i en staudeundersøkelse) er i alle fall tilgjengelig nå. Toppslirekne som er en staselig plante, har antagelig gått helt i glemmeboken. Muligens til fordel for sine aggressive slektninger som parkslirekne, kjempeslirekne og hybridslirekne. Disse er etter hvert svartelistet!

Duppesoleie blir mer og mer vanlig jo lenger nord i landet man kommer. Foto: Thyra Solem.

En del planter er nevnt både for Berg og Stene, det foregikk sikkert plantebytte, og bare sjelden er en plante nevnt bare for Stene. Derimot kan vi ane en viss konkurranse mellom hagene på Berg og Stendal. Stendal gård som for øvrig hadde egen gartner, kunne vise til vår adonis, reveamarant, hanekam og venusspeil. Den siste med opprinnelse i middelhavsområdet, hører til klokkefamilien (blomsten er som en flatklemt klokke) og var sikkert en liten triumf i hagen! Ingen av disse er registrert for Berg.

«Jeg gaaer med Flid forbi fyldte eller dobbelte Calthas, Ranuculos og Anemones, hvoraf man seer den største Mængde i Hr.Etats-Raad G. Hornemanns Have paa Steendal» sier Baade. Den fylte Ranunculus er sannsynligvis duppesoleie som er vanligere jo lenger nord i Norge man beveger seg. Den setter ikke frø, og er en tradisjonsstaude som man får tak i ved «å kjenne noen», men

er i de senere år noen ganger observert på plantesentra.

Det er som sagt ikke realistisk å nevne alle plantene, ei heller å vise bilde av dem. En liste med plantenavn som er nevnt i denne artikkelen kan være til hjelp, så lesere kan more seg med å finne illustrasjoner og flere opplysninger på Internett.

Referanser

Baade, Peter Daniel. Trondhiemske Have-Planter. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab Skrifter nr 4*. 1768, 372-416.

<http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?IDDOC=273812>

Støren, Wilhelm K. Bibliotekets ledere s. 19-57 i *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Skrifter 1993, nr 1: Til*

Opplysning. Universitetsbiblioteket i Trondheim 1768-1993. Trondheim 1993.

Gartner, Christian: *Horticultura*. Joh. Phil. Bockenhofer. København 1694.

Balvoll, G. & Weisæth, G. 1994: *Horticultura. Norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner*. Landbruksforlaget

Gunnerusbiblioteket: www.ntnu.no/ub/omubit/bibliotekene/gunnerus

Joan Ernst Gunnerus: nbl.snl.no/Johan_Ernst_Gunnerus/utdypning_-_1

Berg prestegård: www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Berg_prestegård

Til venstre: Mesenterot, som er en gammel medisinplante.

Til høyre: Toppslirekne. Dette er en uvanlig prydblant i våre dager.

Foto: Eli Fremstad.